

RỐI NƯỚC THANH HẢI - GIỮ GÌN NÉT DI SẢN VĂN HÓA ĐỘC ĐÁO

NGUYỄN THỊ HƯƠNG

Email: nguyenvhongsuhttdl@gmail.com

Học viên Cao học K6 QLVH - Trường ĐHSP Nghệ thuật TW

THANH HAI WATER PUPPETRY - PRESERVING A UNIQUE CULTURAL HERITAGE

TÓM TẮT

Năm 2012, nghệ thuật Múa rối nước tỉnh Hải Dương được Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch ghi vào danh mục di sản văn hóa phi vật thể cấp quốc gia. Múa rối nước một trong những sáng tạo độc đáo của cư dân vùng đồng bằng châu thổ sông Hồng. Phường Rối nước Thanh Hải, huyện Thanh Hà là một trong ba phường Rối nước còn tồn tại và phát triển đến ngày nay trên địa bàn tỉnh Hải Dương.

Từ khóa: Rối nước Thanh Hải, phường rối nước, huyện Thanh Hà

ABSTRACT

In 2012, the water puppet art of Hai Duong province was recorded in the list of intangible cultural heritage by the Ministry of Culture, Sports and Tourism. Water puppetry is one of the unique creations of the people in the Red River Delta. Thanh Hai Water Puppet Troupe, Thanh Ha District is one of three water puppet troupes that exist and develop till these days in Hai Duong Province.

Keywords: Thanh Hai Water Puppet, Water puppet troupe, Thanh Ha district

Rối nước Thanh Hải, huyện Thanh Hà tương truyền có từ thời Hậu Lê (thế kỷ XVIII), những thế hệ nghệ nhân có nhiều kinh nghiệm và đam mê giữ gìn loại hình nghệ thuật đặc sắc này như: cụ Phạm Khắc Chính, cụ Lê, cụ Ký Phương, cụ Cấn, cụ phó Nhâm, cụ Vũ Đình Dục và cụ Lý Miễn. Phường rối nước hình thành cách đây gần 4 thế kỷ nhưng do thăng trầm của lịch sử mà hoạt động của phường cũng dần hạn chế và ngừng hẳn trong thời kỳ kháng chiến chống Pháp. Đầu những năm 1959 khi miền Bắc được giải phóng, phường rối được khôi phục, do cụ Vũ Đình Dục làm Trưởng và cụ Ký Phương làm Phó phường. Khi đế quốc Mỹ đánh phá miền Bắc, phường Rối nước Thanh Hải lại một lần nữa ngừng hoạt động.

Thực hiện Nghị quyết Trung ương 5 khóa VIII năm 1998 về giữ gìn, bảo tồn và phát triển nền văn hoá Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc, với sự nhiệt tình, lòng đam mê nghệ thuật và sự quan tâm giúp đỡ của các cấp, các ngành và sự hưởng ứng của nhân dân địa phương, phường Múa rối nước Thanh Hải chính thức khôi phục hoạt động trở lại vào ngày 18 tháng 3 năm 1999 do cụ Phạm Khắc Tham làm Trưởng phường với cơ sở ban đầu là 2 con rối cổ do các cụ để lại. Lúc đó kinh tế còn khó khăn nhưng các

nghệ nhân đã tự nguyện đóng góp công sức, tiền của để xây dựng phường Rối nước Thanh Hải, khôi phục các trò rối cổ, dựng các trò rối mới. Khi mới khôi phục lại, phường có 34 thành viên. Sau thời gian 4 tháng với lòng nhiệt tình và trí sáng tạo, tập thể phường Rối nước xã Thanh Hải đã dàn dựng thành công 12 tích trò để biểu diễn ra mắt cán bộ và nhân dân địa phương nhân dịp kỷ niệm ngày Thương binh liệt sỹ 27 tháng 7 năm 1999. Ý nghĩa của rối nước khi ấy chủ yếu là để biểu diễn mua vui vào ngày lễ, ngày tết và khi đến mùa khô thì dân làng tổ chức múa rối nước để cầu mưa cho nhân dân cây cấy, mùa màng tốt tươi, cuộc sống no đủ.

Hoạt động của Phường được thuận lợi hơn khi ngành văn hóa đặc biệt là Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch Hải Dương và chính quyền địa phương giúp đỡ đào tạo lớp trẻ biểu diễn rối nước, tu sửa nhà thủy đình cổ định, hỗ trợ trang thiết bị âm ly loa máy, nhà thủy đình di động, sửa chữa, làm mới con rối... đã tạo điều kiện cho phường bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hóa nghệ thuật Múa rối nước truyền thống. Được kế thừa những kinh nghiệm quý báu của các thế hệ cha ông để lại, các tiết mục Múa rối của phường đều giữ được nét cổ truyền, thể hiện những cảnh sinh hoạt đời thường và tập quán tinh thần của người nông dân

đồng bằng châu thổ sông Hồng, đồng thời gắn liền với phong tục, tập quán thờ thần thánh, cầu cho mưa thuận gió hòa, mùa màng tươi tốt và hướng tới cuộc sống ấm no hạnh phúc. Sự nhiệt tình, say nghề của các nghệ nhân phường Rối nước Thanh Hải với các tiết mục biểu diễn độc đáo cũng luôn giành được tình cảm của các tầng lớp khán giả. Đặc biệt đối với các em thiếu niên nhi đồng, ngoài việc đem lại cho các em những tiếng cười hồn nhiên vui vẻ qua các tiết mục biểu diễn còn giúp các em hiểu thêm về lịch sử văn hóa của quê hương đất nước.

Nghệ nhân ưu tú Phạm Khắc Xoa - Trưởng phường cho biết hiện nay, phường có 29 nghệ nhân gồm 01 Trưởng phường, 02 Phó Trưởng phường, 01 Thủ quỹ, 17 nghệ nhân điều khiển con rối, 8 nhạc công, được chia thành bốn nhóm tuổi chính: trên 90 tuổi, có 2 nghệ nhân (6,9%); từ 60 tuổi đến 89 tuổi có 16 nghệ nhân (55,2%), nhóm nghệ nhân tuổi từ 40 đến 59 có 09 nghệ nhân (31,0%), nhóm nghệ nhân trẻ kể cận dưới 20 tuổi có 02 nghệ nhân (6,9%). Các nghệ nhân của phường Rối nước Thanh Hải đều xuất thân là nông dân vốn quanh năm chân lấm tay bùn, biết đến nghề rối và ham diễn rối là do các thế hệ cha ông đi trước trong phường truyền dạy. Với niềm say mê nghệ thuật Múa rối nước, dù vừa phải làm kinh tế, họ vẫn thường xuyên có mặt trong các đợt biểu diễn tại phường hay đi lưu diễn. Đến nay, Phường có 3 nghệ nhân được nhà nước phong tặng danh hiệu “Nghệ nhân ưu tú” trong lĩnh vực di sản văn hóa phi vật thể là nghệ nhân Phạm Khắc Xoa, Nguyễn Văn Kiên, Phạm Hùng Ninh.

Cơ sở vật chất kỹ thuật của phường có nhà thủy đình cố định, xây dựng năm 2002, nằm trên hồ bảy mẫu trước cửa chùa và đền An Liệt, thuộc trung tâm của thôn An Liệt, nơi gắn liền và diễn ra các hoạt động múa rối nước; nhà thủy đình di động được đầu tư năm 2010, diện tích thủy đình 30m², dung tích bể chứa nước 45m³, được thiết kế và lắp ghép bằng tuýp mạ kẽm và tấm tôn ghép bể; kho chứa trang thiết bị, được xây dựng năm 2008, diện tích 36m², được xây bằng gạch ba banh, lợp bằng ngói Brôximăng, hiện đang xuống cấp nặng nề, ảnh hưởng đến việc bảo quản và giữ gìn các con rối cũng như các trang thiết bị khác; Với hơn 263 quân rối, nhưng hiện tại các quân rối của phường thường xuyên sử dụng và sử dụng được chỉ có 92 quân, còn ít sử dụng và không sử dụng được là 191 quân, con rối của phường do đặc điểm biểu diễn ở dưới nước nên đã và đang bị mục, xuống cấp cần thay thế; Nhạc cụ gồm 01 trống cái, 01 trống đế, 01 xanh pan, 02 nạo bạt, 01 nhị nữ, 01 đàn tam, 02 sáo trúc, 03 tù và 02 mõ, 01 phách; Trang phục với 05 áo di lê nhạc công, 04 áo tứ thân, 10 bộ quần áo nâu biểu diễn, 7 bộ quần áo cao su chống nước cho các nghệ nhân điều khiển quân rối khi biểu diễn. Do đặc trưng của nghệ thuật Múa rối nước là biểu diễn ở trong

nước do vậy trang phục như quần áo cao su chống nước cho các nghệ nhân điều khiển hiện nay cũng bị rách, hư hỏng cần phải thay thế và bổ sung thêm; Hệ thống âm thanh, loa máy, các loại nhạc cụ như trống, nhị, thanh la, nạo bạt cũng hư hỏng không đáp ứng được nhu cầu về âm thanh để phục vụ biểu diễn.

Phường có tất cả 29 tích trò cổ, nhưng hiện nay thường biểu diễn 17 tích trò cổ. Một số tích trò tiêu biểu: Tễu giáo đầu, Rồng đốt là đề - ngựa chiến trên đàn sóc, Sự tích Hồ Gươm, Hội xuống đồng, Chuyện chàng câu ếch, Quân nơm úp cá, Chọi trâu, Quay tơ dệt lụa, Múa Tiên hát vãn, Tễu chui ống đốt pháo, Vợ chồng nông dân và bò nông, Đấu vật, Bơi chải, Mời trâu, Múa lân, Đu rút, Tây du ký, Vũ hội quần long. Nhìn chung, các tích trò của Phường đều là những tiết mục gắn với đời sống cư dân nông nghiệp trồng lúa nước, đã phản ánh được bản sắc quê hương, thể hiện bí quyết khéo léo trong điều khiển, tạo nên sức hấp dẫn với khán giả hưởng thụ nghệ thuật Múa rối nước.

Phường biểu diễn không chỉ phục vụ nhu cầu của người dân địa phương mà hiện nay phường còn tổ chức các chuyến lưu diễn phục vụ nhân dân nhiều nơi trên toàn quốc để đem tiếng cười, giải trí tinh thần, quảng bá nghệ thuật Múa rối nước Thanh Hải, huyện Thanh Hà nói riêng và Múa rối nước tỉnh Hải Dương nói chung một cách rộng rãi hơn. Từ năm 2002-2018 phường thường xuyên biểu diễn tại Bảo tàng Dân tộc học; năm 2018 và 2019 biểu diễn tại Bảo tàng - Thư viện tỉnh Kon Tum, được nhân dân vùng Tây Nguyên ủng hộ nhiệt tình và quý mến, đặc biệt là các cụ già và các em nhỏ. Tháng 10 năm 2018 phường rối nước Thanh Hải, tỉnh Hải Dương đã vinh dự được tham gia festival quốc tế tổ chức tại Đài Loan - Trung Quốc, để lại nhiều ấn tượng và tiếng vang trong lòng khán giả nơi đây. Đây cũng là một điểm khởi đầu mới cho nghệ thuật Múa rối nước Thanh Hải, huyện Thanh Hà giới thiệu ra thế giới loại hình nghệ thuật đặc sắc Múa rối nước của tỉnh Hải Dương.

Nghệ nhân ưu tú Phạm Khắc Xoa cho biết, hiện nay phường có 9 nghệ nhân có khả năng truyền nghề, trong đó có 01 Nghệ nhân ưu tú Phạm Khắc Xoa - Trưởng phường có khả năng truyền dạy được 3 kỹ năng điều khiển con rối, tạo hình con rối và kỹ thuật làm pháo bông; 03 nghệ nhân Phạm Hùng Ninh, Phạm Văn Kết, Nguyễn Văn Sáu có khả năng truyền dạy được 2 kỹ năng khiêu con rối và tạo hình con rối; 01 nghệ nhân Nguyễn Văn Mật có khả năng truyền dạy kỹ năng tạo hình con rối; 04 nghệ nhân có khả năng truyền dạy kỹ năng điều khiển con rối: Nguyễn Văn Uẩn, Nguyễn Văn Hưng, Phạm Văn Thuật, Phạm Khắc Toại.

Theo Nghệ nhân ưu tú Phạm Hùng Ninh chia sẻ, để làm một quân rối hoàn chỉnh phải trải qua rất nhiều

công đoạn đòi hỏi sự tỉ mỉ, khéo léo từ khâu chọn gỗ, tạo hình, lắp máy điều khiển, đến sơn thếp và trang trí, phải mất ít nhất 5 - 7 ngày mới hoàn thành. Quân rối bình thường nặng khoảng 2-5kg, khi lắp vào sào có quân rối còn nặng hơn 7kg. Tạo hình quân rối đã quan trọng nhưng sự thành công hay thất bại của quân rối phụ thuộc phần nhiều vào kỹ thuật điều khiển con rối của nghệ nhân. Tay nghề điều khiển quân rối nếu không có “độ linh hoạt” sẽ rất khó tạo ra những cử động linh hoạt và nhiều vẻ của quân rối, sẽ làm cho quân rối đứng yên, giảm sức hấp dẫn với người xem.

Cách diễn trò rối nước của Thanh Hải có loại trò sào, trò dây và trò vừa dây vừa sào. Trò sào là lắp con rối vào đầu sào để biểu diễn, gồm một số tiết mục như: Quân nôm úp cá, đầu vật, boi chải, quay tơ dệt lụa, vũ hội quần long, sự tích hồ Gươm; còn trò dây là dùng dây và các cục bê tông hoặc túi cát gắn vào mỗi con rối để cho con rối chìm ở mức độ nhất định và nổi phần thân lên, gồm một số tiết mục như: Lễ đón bằng làng văn hóa, mời trâu; Một số tiết mục vừa kết hợp cả dây và sào để biểu diễn: Rồng đốt lá đề-ngựa chiến trên đàn sóc, Hội xuống đồng, Chuyện chàng câu ếch, múa Tiên hát văn, Tễu chui ống đốt pháo, Cáo bắt vịt, múa Lân, Đu rút, So với trò sào thì trò dây đòi hỏi người có kỹ năng cao hơn mới có thể diễn được vì trò dây phải điều khiển con rối ở khoảng cách khá xa từ 15-20m. Cũng vì đặc tính sân khấu là môi trường nước nên những nghệ nhân Múa rối nước phải chịu vất vả hơn nhiều so với một số loại hình biểu diễn nghệ thuật khác. Để hoàn thành một tích trò từ 5-7 phút, cả phường Rối nước đều vừa phải lao động hết mình vừa ngâm mình trong bùn nước. Ông Phạm Khắc Xoa - Nghệ nhân ưu tú phường Múa rối Thanh Hải chia sẻ: “Khi diễn Rối nước phải ngâm trong nước hàng giờ liền. Tuy đã có nhiều năm biểu diễn nhưng cứ mỗi khi xuống nước đặc biệt vào mùa đông, dù đã uống nước ấm cốt theo phương pháp chống lạnh truyền thống thì vẫn chưa thể quen được, sau mỗi buổi diễn như vậy mình mảy đều run cầm cập, cước hết chân tay. Vất vả là vậy, nhưng vì yêu nghề nên cứ đến khi biểu diễn là quên hết và những tràng pháo tay hưởng ứng của khán giả là nguồn động lực, cô vũ về mặt tinh thần tiếp thêm sức mạnh để các nghệ nhân quên đi cái lạnh và chỉ biết cố gắng tập trung diễn cho tốt để phục vụ khán giả”.

Ngoài ra, một yếu tố không thể thiếu trong mỗi tiết mục múa rối nước là âm thanh. Nếu như các nghệ nhân đời trước của phường dùng các nhạc cụ trống, mõ, tù và, mo cau cuộn lại làm loa mỗi khi nói phải ghé loa xuống dưới nước để phát ra âm thanh thì hiện tại có thêm cả dàn nhạc, người lồng tiếng phụ họa cho con rối nên các tiết mục cũng trở nên hấp dẫn, thu hút người xem hơn. Âm nhạc không chỉ để giữ tiết tấu và khuấy động không khí buổi diễn mà còn truyền đạt

đến người xem những nội dung, tư tưởng tình cảm nhất định. Các thể loại nhạc hiện nay được phường sử dụng khi biểu diễn nhạc tứ quý, nhạc xẩm xoan, nhạc lưu thủy, nhạc hề mỗi, cùng các làn điệu: lối lơ, chèo mở, hát văn, hát đào liễu, hát lão say, luyện năm cung, ngâm kiêu, hát sấp, hát vía... đều là những thể loại truyền thống phù hợp với các tiết mục biểu diễn múa rối của phường.

Một số thành tựu phường đã đạt được

Khẳng định mình trong sự phát triển chung của nghệ thuật Múa rối nước, được sự quan tâm đầu tư, hỗ trợ kinh phí của các cấp, các ngành đặc biệt là ngành văn hóa phường đã đạt được một số thành tựu: Sáng tác được 5 tích trò mới: Chào mừng Seageam, Tễu kén vợ và Bác trên đài sen (2002), Ngọc Hoàng xuống trần gian (2003), Lễ đón bằng làng văn hóa (2006); Phục dựng được 2 tích trò cổ: Vợ chồng nông dân và bò nông, Tây Du Ký (2018); đã sửa chữa, làm mới bổ sung hàng trăm con rối để thay thế những quân rối đã bị hư hỏng.

Tham gia biểu diễn ở nhiều nơi và đạt được nhiều thành tích được các cấp, chính quyền địa phương tặng bằng khen như: 02 Bằng khen của Bộ Văn hóa - Thông tin năm 2002 và 2005; 05 Bằng khen của UBND tỉnh Hải Dương vào các năm: 2001, 2003, 2005, 2007, 2013. Bằng khen của UBND tỉnh Thừa Thiên Huế tặng vì đã có nhiều thành tích tham gia biểu diễn nghệ thuật tại Festival Huế năm 2004; Bằng khen của UBND tỉnh Phú Thọ tặng vì đã có thành tích trong việc tham gia phục vụ Giỗ tổ Hùng Vương - Lễ hội đền Hùng năm 2005. Bằng khen của Hội Nghệ sĩ sân khấu Việt Nam tặng Phường rối nước Thanh Hải, huyện Thanh Hà, tỉnh Hải Dương đã có đóng góp xuất sắc trong việc giữ gìn, bảo tồn nghệ thuật Múa rối dân gian truyền thống tại Liên hoan sân khấu múa rối dân gian toàn quốc lần thứ Nhất năm 2011. Tại Liên hoan múa rối nước không chuyên toàn quốc lần thứ nhất, tổ chức tại tỉnh Phú Thọ năm 2005, phường rối nước Thanh Hải, huyện Thanh Hà đã dành được 2 huy chương Vàng cho các tiết mục: “Quay tơ dệt lụa”, “Rồng đốt lá đề ngựa chiến trên đàn sóc”; 3 huy chương Bạc tiết mục “Quân nôm úp cá”, “Hội xuống đồng”, “Chuyện chàng câu ếch”. Ngoài ra phường còn nhận được 11 giấy khen, 10 bằng chứng nhận giành cho các tiết mục xuất sắc của phường đạt được trong các hội thi, hội diễn do các cấp, ngành khen tặng.

Một số hạn chế, khó khăn

Việc sưu tầm, phục dựng lại một số những tích trò cổ còn gặp nhiều khó khăn về nguồn kinh phí, nguồn gỗ sung hiện nay ít, phải đi tìm và mua ở những nơi xa, bên cạnh đó phường lại không có phương tiện vận chuyển nên khó khăn cho việc vận chuyển, tổn kinh phí. Cơ sở vật chất còn thiếu thốn, trang phục để các

nghệ nhân biểu diễn chưa đủ. Nhà nước đầu tư kinh phí, cơ sở vật chất kỹ thuật, trang thiết bị cho phường chỉ mang tính chất hỗ trợ là chính, chưa được đầu tư lớn và đồng bộ.

Cơ chế chính sách tôn vinh đối với nghệ nhân đã, đang được triển khai thực hiện và bước đầu đạt được nhiều kết quả tốt đẹp trong việc nâng tầm giá trị của các nghệ nhân trong xã hội. Tuy nhiên, mới chỉ dừng lại ở vấn đề tôn vinh còn chưa có chế độ đãi ngộ cho các nghệ nhân. Các nghệ nhân, diễn viên, nhạc công chưa được đào tạo mang tính chất bài bản, hệ thống.

Phường rối nước Thanh Hải vốn bình dị, gắn bó chặt chẽ với truyền thống hội hè, đình đám và trở thành một nét sinh hoạt văn hoá đặc sắc của quê hương nơi đây. Trải qua bao thăng trầm của lịch sử, Rối nước Thanh Hải vẫn tồn tại với thời gian, cùng với sự quan tâm của các cấp chính quyền nhằm giữ gìn một nền văn hoá Việt Nam tiên tiến đậm đà bản sắc dân tộc và sự yêu nghề của những nghệ nhân nơi đây sẽ đưa phường rối nước Thanh Hải ngày một phát triển hơn nữa.

Biểu diễn múa rối nước tại Bảo tàng - Thư viện tỉnh Kon Tum mừng Xuân Kỷ Hợi năm 2019
(Nguồn: Nghệ nhân ưu tú Phạm Khắc Xoa cung cấp)

Trưởng phường Phạm Khắc Xoa và nghệ nhân Nguyễn Văn Sáu sắp xếp, chuẩn bị quân rối trong buồng trò để các nghệ nhân biểu diễn
(Nguồn: Tác giả)

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Vũ Trường Sơn (2014), *Múa rối nước dân gian tỉnh Hải Dương, Luận văn thạc sĩ Văn hóa học, Trường Đại học Văn hóa Hà Nội.*
2. Sở Văn hóa Thông tin tỉnh Hải Dương (2007), *Tài liệu tập huấn Bảo tồn và phát huy di sản văn hóa.*
3. Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch Hải Dương (2011), *Hồ sơ khoa học di sản văn hóa phi vật thể đề nghị đưa vào danh mục di sản văn hóa phi vật thể quốc gia.*
4. Ủy ban nhân dân tỉnh Hải Dương (2008), *Quyết định 393/QĐ-UBND ngày 30/01/2008 Quyết định phê duyệt Quy hoạch tổng thể bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hóa tỉnh Hải Dương giai đoạn 2008 - 2015, định hướng đến 2020, Hải Dương.*
5. Ủy ban nhân dân xã Thanh Hải (2018), *Báo cáo công tác văn hóa - xã hội năm 2018.*

Trường phường rối nước Phạm Khắc Xoa với đoàn du khách
(Nguồn: Tác giả)

Tiết mục Rồng đốt là đề - ngựa chiến trên dàn sóc
(Nguồn: Tác giả)